

RECENZJE

Paulina Jabłońska, *Wolność sumienia i wyznania osoby małoletniej w Polsce w latach 1918–2015*, Pelplin : Wydawnictwo Bernardinum 2022, 475 s.

Prawo polskie, zwłaszcza prawo konstytucyjne, zawiera obszerny katalog praw wolnościowych. Wśród nich szczególne miejsce zajmuje prawo do wolności sumienia i wyznania. Należy ono do podstawowych praw człowieka i stanowi centrum jego praw wolnościowych. Co więcej we współczesnych państwach demokratycznych wolność ta stanowi powszechnie obowiązujące prawo i stała się nieodłączną częścią demokracji. Źródłem tego prawa jest niezbywalna i przyrodzona godność osoby ludzkiej. Przysługuje ono zatem rozumnej i wolnej istocie ludzkiej, co oznacza, że nie przysługuje tylko wyznawcom określonej religii lub określonego światopoglądu. Wolność sumienia jest wolnością dokonywania wyborów moralnych opartych na poznanych i akceptowanych wartościach, szczególnie jest to wolność osoby od nieuprawnionej ingerencji w sferę świadomości i zachowań osoby ludzkiej. Człowiek w zakresie swojego sumienia działa pod wpływem nakazu wewnętrznego, stając się sędzią i prawodawcą swojego postępowania. Posiadanie własnego sumienia oznacza m.in. posiadanie własnego poglądu który jest zgodny z nauką wybranej przez siebie religii. Z kolei treścią pojęcia wolności wyznania lub religii jest swoboda wyznawania i praktykowania określonej religii i wolność wyboru wyznania w ramach określonej religii lub niewyznawania żadnej religii. Wolność wyznania polega też na swobodnym uzewnętrznianiu swoich przekonań religijnych w sposób prywatny lub publiczny albo nieprzyjmowania prawdy religijnej i na jej nieuzewnętrznianiu. Nie ulega wątpliwości, że dziecko jako istota ludzka tak jak każda osoba fizyczna jest podmiotem praw i wolności. Przysługuje mu zatem prawo do wolności sumienia i religii. Jest to prawo podmiotowe i jako takie podlega ochronie prawnej. Jego realizacja jest jednak dostosowana do specyfiki dziecka jako osoby niepełnoletniej. Dziecko w wykonywaniu swoich praw nie jest samodzielne i podlega władzy rodzicielskiej. W związku z tym rodzi się ciekawy problem badawczy polegający na poszukiwaniu odpowiedzi

na pytanie, w jakim zakresie prawo polskie gwarantuje dziecku prawo do wolności sumienia i wyznania oraz w jakim stopniu zapewnia ochronę praw rodziców w zakresie wychowania dzieci zgodnie z ich przekonaniami religijnymi i moralnymi.

Ten problem badawczy dostrzegła p. Paulina Jabłońska i uczyniła go przedmiotem swojej monografii zatytułowanej *Wolność sumienia i wyznania osoby małoletniej w Polsce w latach 1918–2015*. Za pierwszorzędny cel swoich badań postawiła ustalenie zakresu wolności sumienia i wyznania przysługującej osobom małoletnim w prawie obowiązującym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. W związku z tym sformułowała kilka hipotez badawczych, uwidocznionych we Wstępie. Zainteresowania autorki, jak wskazuje tytuł pracy, obejmują trzy różne okresy ustrojowe istnienia państwa polskiego, zróżnicowane pod względem uznawanych podstaw aksjologicznych państwa. Zakres chronologiczny przeprowadzonych badań, również nie jest przypadkowy, bowiem rok 1918 to data odzyskania przez Polskę niepodległości, natomiast rok 2015 to data wejścia w życie w Polsce tzw. Konwencji stambulskiej (2011), czyli Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i przeciwdziałaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej. Swoje badania oparła na analizie prawa polskiego z poszczególnych okresów ustrojowych, a także analizie norm prawa Kościoła katolickiego, uzupełnionej orzecznictwem sądowym i literaturą przedmiotu.

Monografia ukazała się nakładem Wydawnictwa Bernardinum diecezji pelplińskiej z inicjatywy Uniwersyteckiego Centrum Badania Wolności Religijnej istniejącego od niedawna w strukturach Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Została podzielona na sześć rozdziałów, o różnej objętościowo zawartości, z których trzy pierwsze zawierają rozważania teoretyczne, natomiast trzy pozostałe posłużyły omówieniu podjętego zagadnienia w poszczególnych okresach historii Polski, a mianowicie w latach 1918–1939, w okresie PRL-u i po roku 1989. Autorka we Wstępie wytłumaczyła, dlaczego świadomie pominęła okres drugiej wojny światowej, gdyż Jej zdaniem okres ten charakteryzował się specyfiką rozwiązań prawnych narzuconych przemocą obywatelom polskim przez władze okupacyjne.

Rozdział pierwszy zatytułowany *Wolność sumienia i wyznania w ujęciu historyczno-prawnym* posiada charakter wprowadzenia. Z lektury tego rozdziału Czytelnik może poznać znaczenie etymologiczne i treściowe terminów: „religia”, „wyznanie”, „sumienie”, a także kwestię pojęcia wolności wyznania i wolności religii. Autorka słusznie zauważyła, że Konstytucja RP w art. 48, ust. 1 stanowi o wolności sumienia i wyznania, natomiast w art. 53 ust. 1

gwarantuje wolność sumienia i religii. Podkreśliła też, że w literaturze te pojęcia są również traktowane w różny sposób, bowiem jedni autorzy uważają je za pojęcia synonimiczne, inni zaś, że są one zupełnie nietożsame. Autorka nie rozstrzyga, czy wprowadzenie przez prawodawcę różnych pojęć jest celowe, czy też jest tylko usterką legislacyjną. Sama jednak posługuje się wyrażeniem wolność sumienia i wyznania. W dalszej części rozdziału pierwszego poruszone zostały kwestie dotyczące podstaw filozoficznych w tym także filozofii chrześcijańskiej uznania omawianej wolności za prawo podmiotowe. Ciekawe są natomiast rozważania dotyczące wolności sumienia osoby małoletniej w kontekście władzy rodzicielskiej.

Drugi rozdział, najkrótszy w monografii, pt. *Osoba małoletnia w ujęciu historyczno-prawnym*, poświęcony został rozważaniom teoretycznym i historyczno-prawnym dotyczącym wyodrębnienia kategorii praw dziecka w zakresie wolności religijnej. Autorka przybliżyła w nim różne koncepcje religijności dzieci dowodzące, że osoba małoletnia może świadomie uczestniczyć w życiu religijnym i kształtować swój światopogląd w tym względzie.

Rozdział trzeci noszący tytuł *Osoba małoletnia w świetle regulacji prawnych* dotyczy wybranych regulacji w zakresie praw i wolności oraz statusu osób małoletnich w prawie międzynarodowym, polskim i prawie Kościoła katolickiego. Należy zgodzić się z autorką, że nie jest łatwo sformułować definicję legalną pojęcia „dziecko”, a te które można spotkać w aktach prawnych określają jedynie górną granicę wieku dziecka, granicy początkowej zaś nie określają. Akty prawa międzynarodowego, szczególnie Konwencja o Prawa Dziecka przekazuje państwom kwestię ustalenia ostatecznej definicji pojęcia dziecka, stąd konieczność odwołania się do prawa polskiego. Tylko w jednym polskim akcie prawnym znalazła się definicja legalna dziecka. Jest ona zawarta w art. 2 ustawy o Rzeczniku Praw Dziecka. Dzieckiem w rozumieniu tej ustawy jest każda istota ludzka od poczęcia do osiągnięcia pełnoletności. Zatem na gruncie prawa polskiego, podobnie jak w prawie kanonicznym, została określona dolna, jak i górna granica dzieciństwa. Chodzi więc o osobę, która z powodu wieku nie osiągnęła jeszcze samodzielności i z uwagi na swoją niedojrzałość fizyczną i psychiczną wymaga szczególnej opieki i troski. Z tego względu wymaga również ochrony prawnej zarówno przed, jak i po urodzeniu. Należy podkreślić, że prawo polskie, a szczególnie ustawa zasadnicza opowiedziała się za takim właśnie modelem dzieciństwa. Dziecko jest więc podmiotem praw, a nie tylko przedmiotem troski rodziców.

W kolejnych rozdziałach autorka omawia stan zagadnienia w poszczególnych okresach zmieniających się systemów politycznych i prawnych

Rzeczypospolitej Polskiej. I tak w rozdziale czwartym pt. *Wolność sumienia i wyznania osoby małoletniej w Polsce w latach 1918–1939* podjęta analizę regulacji prawnych, zwłaszcza zawartych w marcowej ustawie zasadniczej, dotyczących wolności sumienia i wyznania w okresie II Rzeczypospolitej. Rozważania teoretyczne umiejętnie łączy z analizą orzecznictwa i praktyki administracyjnej, opierając się na źródłach normatywnych prawa polskiego, jak i pozaborczego odziedziczonego w tym okresie. Był to trudny proces unifikacji prawa, a mimo wszystko, jak podkreśla autorka, zaistniały podstawy i okoliczności do realizacji wolności sumienia i wyznania, w tym osób małoletnich.

Cennym zabiegiem badawczym jest zwrócenie uwagi na spory o kształt światopoglądowy norm prawnych odrodzonego państwa, zwłaszcza w kontekście skomplikowanej ówczesnej struktury społeczno-wyznaniowej. Uwarunkowania polityczne, społeczne i wyznaniowe, a także zawarty w 1925 r. konkordat między Stolicą Apostolską a państwem polskim odcisnęły swoisty ślad na kształcie rozwiązań prawnych. Na tym tle zostało przedstawione zagadnienie pozycji prawnej Kościoła katolickiego. Kościół uzyskał naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań. Zgodnie z zasadą konkordatową Kościół katolicki odzyskał prawo do rządzenia się swoim prawem wewnętrznym. Prawo kanoniczne odgrywa bowiem istotną rolę w wypełnianiu przez Kościół jego misji. To stanowisko Kościoła wynikało, jak słusznie zostało podkreślone w pracy, z historycznego powiązania państwa polskiego z wyznaniem, z faktycznej przewagi liczebnej jego członków oraz z faktu pokrywania się narodowości polskiej z wyznaniem rzymskokatolickim. Mniejszości religijne w ówczesnej Polsce na ogół pokrywały się liczebnie z mniejszościami narodowymi. W związku z tym w dalszej części tegoż rozdziału autorka poddała analizie kwestię wolności sumienia i wyznania w świetle indywidualnych ustaw wyznaniowych kościołów i związków istniejących wówczas w Polsce. Zauważyła też podnoszony w literaturze problem wynikający z pytania, czy stanowisko Kościoła katolickiego nie stało w sprzeczności z konstytucyjną zasadą równouprawnienia wyznań. W poszukiwaniu odpowiedzi na ten problem dostrzegła stosowaną wówczas zasadę: oddać każdemu co mu się należy, czyli poszanowanie zasad i tradycji poszczególnych wyznań.

W rozdziale zaś piątym zatytułowanym *Zakres i gwarancje wolności sumienia i wyznania osoby małoletniej w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* autorka najpierw omówiła system źródeł prawa tegoż okresu, a następnie dokonała analizy ówczesnego prawa konstytucyjnego, przepisów o stowarzyszeniach, ustaw oświatowych, prawa karnego oraz prawa

cywilnego pod względem omawianego zagadnienia. Słusznie zauważyła, że w efekcie zmian granic państwa polskiego zmieniła się także struktura wyznaniowa społeczeństwa. Ogromna większość narodu przyznawała się do Kościoła katolickiego. W tym okresie Polska stała się jednak państwem totalitarnym opierającym się na ideologii marksistowsko-leninowskiej oraz uzależnionym od Związku Radzieckiego we wszystkich dziedzinach życia politycznego, społecznego, gospodarczego, w tym także i religijnego. Uzależnienie władz politycznych i państwowych było tak wielkie, iż można mówić, że w tym okresie Polska była pozbawiona pełnej suwerenności. Ówczesne władze państwa kierowały się modelem separacji wrogiej wobec religii, szczególnie wobec Kościoła katolickiego, której wzorcem był ustrój Związku Radzieckiego. Podłożem tej wrogości była ideologia ateistyczna która nie poprzestawała na krytyce religii, ale wytworzyła zinstytucjonalizowane formy jej zwalczania. Instytucją zwalczającą religię miało być przede wszystkim państwo socjalistyczne. Cenne jest podkreślenie przez autorkę konstatacji, że władze państwowe prowadziły podwójną politykę wobec Kościoła. Z jednej strony stwarzały pozory demokracji poprzez wpisanie jej zasad do Konstytucji z 1952 r., a z drugiej strony ustawodawstwo zwykłe oraz decyzje administracyjne prowadziły do ograniczenia wolności Kościoła, a w konsekwencji do eliminacji religii z życia publicznego. W związku z tym występowało w tym okresie zjawisko naruszania prawa do wolności religijnej. Powszechnie łamane były również podstawowe prawa obywatelskie, takie jak: wolność słowa i zgromadzeń oraz równość obywateli wobec prawa. Polityka wyznaniowa władz PRL nie była jednolita w stosunku do wszystkich wyznań. O ile liczne niekatolickie kościoły i związki wyznaniowe zostały na nowo uznane i uzyskały osobowość prawną, o tyle Kościół katolicki po zerwaniu konkordatu z 1925 r., co nastąpiło w 1945 r., praktycznie nie posiadał państwowego uznania prawnego. Taka sytuacja powodowała, jak podkreśla autorka, nieprzychylność władz państwowych względem praktyk religijnych małoletnich, a także poważnie ograniczała prawo, zwłaszcza działaczy partyjnych i państwowych, do religijnego wychowania swoich dzieci.

Ostatni rozdział pracy pt. *Gwarancje wolności sumienia i wyznania osoby małoletniej w Polsce po 1989 roku* został poświęcony omówieniu rozwiązań prawnych dotyczących wolności sumienia i wyznania w okresie po odzyskaniu przez Polskę suwerenności w 1989 roku. Przy pomocy metody zastosowanej w poprzednich dwóch rozdziałach poddała analizie różne dziedziny prawa w omawianej materii, poczynając od obowiązującego prawa konstytucyjnego. Aktualny system prawa wyznaniowego niemal w całości

ukształtowany został po demokratycznych przemianach zapoczątkowanych w latach osiemdziesiątych. Przełomem w ustawodawstwie wyznaniowym stało się przede wszystkim uchwalenie trzech ustaw wyznaniowych w dniu 17 maja 1989 r. Ten proces normalizacji w relacjach państwo – Kościół został utrwalony przez zawarcie konkordatu w dniu 28 lipca 1993 r. (ratyfikacja 23 lutego 1998 r.) oraz uchwalenie Konstytucji w dniu 2 kwietnia 1997 r. W wymienionych dokumentach zawarto gwarancje wolności sumienia i religii w wymiarze indywidualnym, w tym osób małoletnich oraz należycie dowartościowano pozycję kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce. Wprowadzone zmiany zaowocowały również procesem uchwalania ustaw regulujących w sposób indywidualny sytuację prawną poszczególnych związków wyznaniowych. Jak podkreśla autorka okres obecny charakteryzuje się całkowitą zmianą stosunku władz państwowych do zagadnień wyznaniowych i ogólnie mówiąc do praw religijnych małoletnich. Należy zauważyć, że wszystkie najistotniejsze akty prawa międzynarodowego, mające za swój przedmiot ochronę praw człowieka, zawierają w swej treści przepisy odnoszące się do wolności sumienia i wyznania. I chociaż regulacje prawne w nich zawarte nie odnoszą się literalnie do małoletnich, ale do „każdego człowieka”, to jednak obejmują także małoletnich. Dokumentem zaś, w którym wyraźnie zagwarantowano prawo dziecka do swobody myśli, sumienia i wyznania jest Konwencja o Prawach Dziecka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 20 listopada 1989 r., ratyfikowana przez Polskę w 1991 roku.

Należy też wyrazić autorce uznanie za doprecyzowanie czynników mogących generować zagrożenia w sferze wolności sumienia i wyznania osoby małoletniej. Jej zdaniem są to koncepcje liberalnego i zeświecczonego państwa i społeczeństwa, postulaty zmniejszenia lub usunięcia nauki religii ze szkół, alternatywne sposoby wychowywania dzieci z dala od wartości konfesyjnych, wykorzystywanie małoletnich do celów terrorystycznych, zmuszanie małoletnich do zawierania małżeństw religijnych czy też okaleczanie małoletnich z powodów religijno-kulturowych (s. 19).

Podsumowując należy zauważyć, że problematyka wolności sumienia i wyznania osoby małoletniej jest wielowątkowa a recenzowana monografia bardzo dobrze przyczynia się do pogłębienia i upowszechnienia wiedzy naukowej w zakresie zagadnień dotyczących wolności religijnej. Prawodawca polski przyjął standardy prawa międzynarodowego i w Konstytucji RP oraz w ustawach zwykłych respektuje podmiotowość osoby małoletniej w zakresie wolności sumienia i wyznania. Można powiedzieć, że dziecko stało się niesamodzielnym podmiotem prawa. Nie posiadając jednak pełnej osobo-

wości prawnej, a także z racji naturalnych samo nie jest w stanie decydować o swoich sprawach. Potrzebuje do tego rodziców i opiekunów, jako osób dorosłych sobie najbliższych. Prawa osoby małoletniej i obowiązki rodziców, są więc korelatywne. Wydaje się że płaszczyzna teoretyczno-prawna tej korelacji nie budzi wątpliwości jednak w praktyce jej realizacja może napotykać swoiste problemy, zwłaszcza w procesie wychowania i nauczania szkolnego. Należy przypuszczać, że tylko nieznamość prawa jest przyczyną nieuprawnionych ingerencji w delikatną dziedzinę wolności sumienia i wyznania osoby małoletniej i jej ochrony.

Należy podkreślić, że recenzowana publikacja przyczynia się również w znaczący sposób do pogłębienia doktrynalno-prawnych aspektów wolności sumienia i wyznania przysługującej każdemu człowiekowi, w tym także osobie małoletniej. Poszczególne rozdziały pracy dostarczają przydatnej wiedzy na temat wskazany w jej tytule, pomocnej zarówno praktykom zajmującym się problematyką wolności religijnej, jak i teoretykom szeroko pojmowanych praw wolnościowych. Niniejsza publikacja przyczynia się do podniesienia poziomu świadomości prawnej w zakresie wolności religijnej, zwłaszcza w odniesieniu do tych kościołów i związków wyznaniowych, które mają w Polsce status wspólnot mniejszościowych. Zawiera liczne wątki interdyscyplinarne, bo obejmuje nie tylko rozważania prawne dotyczące wolności religijnej osoby małoletniej, ale także szeroko ujętej pedagogiki, psychologii, socjologii, a nawet filozofii i teologii katolickiej. Tak szeroka płaszczyzna badawcza pozwoliła autorce na tworzenie interdyscyplinarnych modeli teoretycznych dotyczących wolności religijnej, a także modelu interkulturowości i interreligijnej współpracy w zakresie wolności religijnej. Odwołując się często do diagnoz i ekspertyz stworzyła studium diagnozujące przyczyny i skutki występowania zjawiska naruszenia prawa do wolności religijnej. A zatem powstało wartościowe studium badawcze, które warto polecić wszystkim zainteresowanym problematyką wolności religijnej w Polsce w wymiarze współczesnym, jak i w aspekcie historycznym.

Warszawa

ks. Józef Wroceński SCJ

***Bilad as-Sudan. Stare kultury i nowe wyzwania*, red. W. Cisło, J. Różański, M. Ząbek, Pelplin : Wydawnictwo Bernardinum 2022, 365 s.**

Afryka jest kontynentem, który nadal odkrywamy – pod względem bogactwa jego kultury, ekonomii, historii, politologii, misjologii, etnologii